

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

ІГОР СРІБНЯК

Київський національний лінгвістичний університет

Київ

ПРОБЛЕМА РЕКОНСТРУКЦІЇ ВИДАННЯ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИХ ЧАСОПИСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)

Сучасний період розвитку України позначений активним зростанням інтересу широкої громадськості до історичного минулого свого народу. Він зробив надзвичайно актуальними проблеми наукового вивчення та використання нашої писемної історико-культурної спадщини, осмислення й опанування якої є неодмінною умовою розвитку історичної науки. Закономірність цього процесу полягає у тому, що без широкої, всебічної вивченої джерельної бази неможливо відтворювати історичний процес у всій його повноті та об'єктивності, визначати концептуальні напрямки сучасного розвитку. Перед істориками постає проблема аналізу і критичного опрацювання всієї сукупності джерел, джерельної спадщини, яка є важливою складовою духовності народу та його історичної пам'яті. Від рівня використання усіх джерельних комплексів, їх аналізу та зіставлення інформації залежить якість конкретно-історичних досліджень, створення нових фундаментальних праць з історії України.

Дослідження військово-історичної періодики та її внеску у формування джерельної бази наукового пізнання минулого вбачається важливим завданням сучасного вітчизняного джерелознавства. Воно передбачає, з одного боку, комплексне висвітлення процесів становлення, формування та розвитку військово-історичної періодики як єдиної, цілісної системи, а з іншого боку, викликає необхідність історико-джерелознавчого аналізу її окремої складової – військово-історичної періодики. Таким чином, перед сучасною військово-історичною наукою стоїть широке коло проблем, пов'язаних з науковою розробкою синтетичної історії військово-історичної періодики та детальним аналізом функціонування її окремих видань, визначенням їхньої цінності як історичних джерел.

Реалізацію цього завдання доцільно розпочати з дослідження особливостей функціонування трьох українських військово-історичних часописів (“Табір”, “За державність” і “Гуртуймося”), які видавалися у Польщі (перші два) та Чехословаччині у міжвоєнному часі. Їх редакції в різний час об'єднували в своєму складі таких відомих українських

військових діячів як генерали С. Дельвіг, В. Сальський, М. Капустянський, П. Шандрук, В. Куц, А. Вовк, В. Змієнко та ін.; крім того до редколегій входили також і старші офіцери М. Садовський, Ю. Науменко, П. Шрамченко, Т. Олексіюк, В. Колосовський та багатьох інших старшин Армії УНР. Завдяки співучасті в часописах широкого кола українських військовиків? на їх шпальтах була опублікована велика кількість змістовних статей та матеріалів, в яких зокрема осмислювалися уроки збройної боротьби українського народу за свою волю і незалежність періоду Визвольних змагань 1917 – 1920 рр.

Основний масив джерел з історії видання українських військово-історичних часописів міжвоєнного часу зосереджений в архівних установах та бібліотечних закладах України, Польщі та Чехії. Найважливішу його складову становлять документи й матеріали, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Останні можна умовно поділити на три групи. Першу з них складають матеріали вищих військових установ Армії УНР, в яких відклалися різні документи, пов'язані з організацією військово-історичних часописів. Так, зокрема, у ф. 1075 (Військове міністерство УНР) та ф. 1078 (Головне управління Генерального штабу Армії УНР) зберігається значна кількість листів М. Капустянського, В. Куца та інших генералів Армії УНР, які брали участь у редагуванні журналів; нормативні документи Українського військово-історичного товариства та інших емігрантських організацій, які виступали видавцями або надавали матеріальну допомогу військово-історичним часописам.

Другу групу складають матеріали редакційних архівів, у т.ч. – ф. 4452 (Редакція періодичного журналу “Гуртуймося”, 1930 – 1940 рр., м. Прага), які містять протоколи зборів і засідань редакцій (зокрема – статутні та програмні документи часописів, листування редакцій з міжнародними благодійними організаціями та різними емігрантськими осередками, списки дописувачів та авторів статей, що були опубліковані на шпальтах цих видань, облікові та касові книги, робочі матеріали редакцій тощо). Важливу інформацію можна почерпнути і з ф. 3802 (Український громадсько-видавничий фонд в Празі, 1923 – 1935 рр.), в якому відклалися прохання редакцій військово-історичних часописів про надання їм фінансової допомоги.

Третя група – це особові фонди відомих українських політичних та військових діячів, з якими листувалися редакції військово-історичних часописів. Вони мають важливе значення для дослідження історії видання цих журналів з огляду на те, що в них відклалися спомини, щоденники, автобіографії редакторів та членів редколегій цих видань. Спогади, які є важливою складовою джерельної основи дослідження, містять важливу інформацію, яка суттєво доповнює відомості архівних та інших видів друкованих джерел. Вони відтворюють не тільки окремі події з історії видання військово-історичних часописів, але й “атмосфе-

ру” епохи, психологічні портрети історичних осіб, водночас відбиваючи світогляд та особисту позицію їх авторів.

Однією з найцінніших українських збірок цього архіву є колекція матеріалів з фонду М. Шаповала (ф. 4007), в якому зокрема зберігається уніфіковане звернення редколегії журналу “Табір” з поясненнями мети своєї діяльності: “а) досліджувати здобутки Світової війни і нашої визвольної боротьби; б) ознайомлювати з найновішими винаходами з царини воєнної техніки; в) студіювати воєнні штуки (мистецтва – *авт.*) по чинах (діях – *авт.*) великих полководців; г) взагалі освітлення всіх галузей воєнного діла і через те усталення тієї воєнної доктрини, без якої неможливе існування правдивої (справжньої – *авт.*) армії. В журналі передбачається вмщати не лише оригінальні твори, але й компіляції і переклади з творів, які матимуть принципове значення і можуть викликати зацікавлення”¹.

Це звернення дає досить повне уявлення про програмні засади діяльності редколегії журналу “Табір”, а також свідчить про її активну роботу із залучення коштів, потрібних для видання часопису. На підтвердження цієї тези свідчить і лист генерал-хорунжого П. Шандрука (що зберігається у тому ж фонді), адресований представникові Українського Громадського Комітету (УГК) в Празі Євгену Вировому. В ньому містилося прохання до УГК надати матеріальну допомогу у виданні другого числа журналу шляхом передплати через видавничий фонд Комітету або асигнування певної квоти на підтримку часопису в обмін на відповідну кількість примірників².

Деякі дані про військово-історичні видання можна почерпнути в особовому фонді С. Наріжного (ф. 4432), одна із справ якого (оп. 1, спр. 3) містить рукопис матеріалів “Культурна праця української еміграції в рр. 1919 – 1939 (частина друга)”, у ф. 3695 (особовий фонд члена Центральної Ради, сенатора і професора С.П. Шелухіна, 1893 – 1938), а також у ф. 3047 (особовий фонд генштабу генерал-хорунжого В. Петріва). Слід відзначити, що джерела особового походження надають історикові можливість проникнути у глибини людського світосприймання, відчутти “дух” тієї епохи, без чого важко відтворити цілісну історичну картину та дійти об’єктивних висновків. Але разом з цим вони несуть відбиток суб’єктивізму в оцінці подій та характеристик осіб, що передбачає їх критичний аналіз та співставлення з іншими документальними свідченнями.

Важливе значення для висвітлення досліджуваної теми мають і документи Центрального державного архіву громадських організацій України, хоча з них можна почерпнути значно менший обсяг інформації про військово-історичну періодику. Насамперед йдеться про матеріали, які надійшли до цього архіву ще у 1988 р. від КДБ УРСР. Після науково-технічного упорядкування документів цього фонду (близько 117 тис. арк.) було виділено 205 фондоутворювачів, у тому числі 129 установ і організацій, сформовано 1644 справи³, які увійшли до фонду-

колекції “Український музей у Празі” (ф. 269). Цей фонд налічує близько 1600 справ, які поділені на три групи (описи): документи установ та організацій, матеріали особового походження та періодичні видання⁴.

У першому описі зберігається рукопис В. Проходи “Записки до історії Сірих або Сірожупанників” (спр. 347-360), документи Українського військово-історичного товариства у Празі за 1931 – 1933 рр., в яких міститься важлива інформація про видавничі проекти УВІТ (спр. 380-382). Другий опис містить епістолярії чільних діячів української військової еміграції – М. Битинського (впродовж 1930 – 1942 рр.), Є. Вирового (1920 – 1941), В. Петріва (1921 – 1944), В. Проходи (1930 – 1939), які провадили активне листування з членами УВІТ у Варшаві (зокрема – М. Садовським і В. Кущем). У цьому фонді також представлені науково-публіцистичні статті та рукописи авторства В. Філоновича (1922 – 1938), які призначалися для публікації на шпальтах журналу “Гуртуймося”. На жаль, дирекція ЦДАГО України досі не відкрила цю колекцію для широкого кола дослідників, даючи дозвіл на ознайомлення з її документами лише особливо “довіренім” науковцям. Пояснюючи таку свою “вибірковість” непорядкованістю матеріалів цього фонду, дирекція ЦДАГО України із незрозумілих причин впродовж останніх п’яти років уникає вживати конструктивних заходів для зміни такого стану справ, дозволивши натомість публікацію окремих матеріалів з цього фонду співробітникам архіву.

Важливе значення для дослідження даної проблеми мають також матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДАІ України у м. Львові). У фондах цього архіву – ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Шевченка у м. Львові), ф. 581 (Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР) та інших – зберігаються численні епістолярії членів УВІТ, адресовані українським науковим інституціям у Львові.

У Центральному державному кінофотофоноархіві України (ЦДКФФА України) зберігається невелика кількість світлин з фондів “Українського пражського архіву”, на яких представлені члени редколегій українських військово-історичних часописів, а також деякі автори публікацій з числа чільних військових діячів Армії УНР. Ці фотодокументи, які здебільшого ще не уведені до наукового обігу, є важливим зображальним джерелом з досліджуваної теми.

Значний науковий інтерес для розкриття теми становлять документи зарубіжних архівних установ. Так, зокрема, цінні матеріали про Українське військово-історичне товариство та його видавничу діяльність зберігаються у Центральному військовому архіві у Варшаві (Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie-Rembertowie)⁵. Чималий масив фактичних даних, представлений у фондах II-го відділу штабу Військового міністерства Польської держави (Oddział II Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych, т. 21, 382), до якого увійшли матеріали про видавничу діяльність мешканців Української станиці у Каліші в 1924

– 1939 рр.

Цікаву і різноманітну інформацію про деякі обставини видання військово-історичної періодики можна почерпнути з військового відділення фонду “Український музей в Празі” Державного центрального архіву в Празі, що утворився на основі матеріалів колишнього “Українського празького архіву”, які не потрапили до СРСР у післявоєнний період. Серед документів, що зберігаються у цьому фонді, окремі матеріали редакційного архіву, зокрема відозва редакції щодо надсилання пожертвувачів до благодійного фонду для українських біженців у Румунії (картон 12, інвентарний номер 323); документи з видавничої діяльності Українського воєнно-історичного товариства у 1935 – 1936 рр. (картон 19, № 499); рукописи історичних праць редактора журналу “Гуртуймося” М. Битинського (картон 30, № 676).

Особливий інтерес являють картони 37-40, в яких відклалися епістолярії українського військового історика О. Думіна, у т.ч. листи, отримані у 1925 – 1943 рр. від редакцій військово-історичних часописів та чернетки відповідей на них. Картони 65 (№ 830) і 79 (№ 940) відповідно містять листування генерала М. Омеляновича-Павленка і референта Українського Громадського Комітету Є. Вирового з українськими організаціями з різних країн, у т.ч. з редакціями військово-історичних часописів. Слід відзначити, що пошукову роботу в архіві значно полегшує опублікований у 1996 р. опис цього фонду, що було здійснено спільними заходами Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, Архівного управління Чеської Республіки та Державного центрального архіву в Празі⁶.

Роком раніше чеські архівісти опублікували окремих анований путівник по всім архівним установам своєї країни, де подали перелік всіх фондів української еміграції, в яких відклалися документи з історії діяльності української еміграції⁷. Крім цього цінні дані про часопис “Гуртуймося” та його авторів можна почерпнути у ще одному чеському науково-довідковому виданні, яке як за своїм обсягом, так й рівнем наукового опрацювання наявних в Чехії матеріалів з даної проблеми, заслуговує на пильну увагу вітчизняних дослідників історії української еміграційної преси⁸.

Надзвичайно цінний комплекс епістолярних джерел зберігається й у Російському державному військовому архіві – зокрема у фонді № 271К представлено листування редактора українського військово-історичного часопису “Гуртуймося” М. Битинського, вивчення якого дозволяє прояснити багато невідомих сюжетів з історії функціонування згаданого журналу.

Ще одна важлива складова комплексу джерел – власне матеріали громадсько-політичних та військово-історичних часописів, в яких міститься різноманітна інформація про повсякденну роботу їх редакцій. Ці матеріали є без перебільшення самоцінними, бо дають дослідникові можливість реконструювати певні процеси в середовищі української

військової еміграції (і зокрема простежити творчо-організаційні зусилля її чільних представників із налагодження видання військово-історичних часописів), доповнюючи значною мірою свідчення архівних документів.

Комплекти (повні та неповні) українських еміграційних військово-історичних часописів значною мірою збереглися до сьогодні й знаходяться у кількох бібліотечних закладах України (зокрема у фондах Відділу періодики Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Науково-довідкової бібліотеки архівів України, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника). Окремі річники емігрантської преси зберігаються також у низці бібліотечних та архівних установ Польщі – Публічний та Народовий бібліотеках Варшави (Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy; Biblioteka Narodowa – Warszawa), Ягеллонській бібліотеці в Кракові (Biblioteka Jagiellońska – Kraków).

Критичне сприйняття фактів та свідчень, наведених на шпальтах військово-історичних видань, передбачає їх співставлення з даними збірок документів, упорядники яких ввели до наукового обігу велику кількість документів з архівосховищ різних країн, утворивши певне документальне підґрунтя для подальших досліджень з цієї теми та споріднених з нею проблем. У цьому ряду публікації слід згадати про ґрунтовну передмову Я. Тинченка до однієї з найзначніших військово-історичних праць авторства генерала М. Капустянського, в якій наведено цікаві свідчення про участь останнього у підготовці до видання першого номеру журналу “Табор”. Дослідник зокрема наводить не датований лист М. Капустянського до головного редактора білоемігрантського “зміновіхівського” журналу “Война и мир” полковника В. Мазур-Ляхівського та співробітника цього ж журналу підполковника В. Колосовського, в якому міститься пропозиція опублікувати рецензію на перший випуск “Табору”¹⁰.

Аналіз джерельної бази досліджуваної проблеми свідчить, що українська зарубіжна україністика не мала відповідної документальної бази для комплексного дослідження даної проблеми. Це призводило до того, що попри всю документальну й фактологічну цінність спогадів безпосередніх учасників тих подій, їм бракувало (за рідкісним винятком) аналітичного осмислення тих процесів. Водночас жоден з вітчизняних дослідників не ставив перед собою завдання дослідити історію видання військово-історичних журналів. Разом з тим, існує певний дисбаланс між рівнями наукового опрацювання даної проблеми: окремі аспекти функціонування військово-історичних часописів досліджені досить докладно, але переважна більшість сюжетів має значно менший ступінь наукового опрацювання. Спираючись на архівні документи, спогади очевидців, матеріали періодичної преси, дисертант поставив собі за мету здійснити комплексний аналіз обставин функціонування української еміграційної військово-історичної періодики міжвоєнного часу, що у свою чергу дозволить окреслити ті досяг-

нення, що стали наслідком подвижницьких зусиль найсвідомішої частини українського старшинства в умовах еміграції.

Отже, потреба вивчення цієї теми зумовлена насамперед необхідністю зваженого та об'єктивного дослідження історії видання згадуваних журналів, головним завданням яких було згуртування української військової еміграції, розкиданої по різних європейських країнах, але свідомої свого обов'язку перед Батьківщиною. Актуальність теми дисертації визначається також і тим, що обставини функціонування військово-історичної періодики у міжвоєнний період ще не були предметом спеціального комплексного дослідження в українській та зарубіжній історіографії. Без наукової розробки даної теми наші уявлення про процес формування української військової еміграції, як важливої складової другої хвилі української політичної еміграції, матимуть неповний характер.

Примітки:

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4007. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 77.

² ЦДАВО України. – Ф. 4007. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 41зв.-42.

³ Кентій А.В. Фонд “Український музей у Празі” ЦДАГО України як складова “Празького Архіву” // Архіви України. – 2000. – № 1/3. – С. 43-49.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Путівник / Р. Пиріг (голова редколегії). – К., 2001. – С. 243-282.

⁵ Див. зокрема: САВ, I. 303. 4. 5468, к. 107.

⁶ Див.: Український музей в Празі / Упоряд. Р. Махаткова. – Київ; Прага, 1996. – 295 с.

⁷ Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918 – 1938. Přehled archivních fondů a sbírek uložených v České republice Václav Podaný a Hana Barviková. – Praha, 1995. – 108 p.

⁸ Prace ruske, ukrajinske a beloruske emigrace vydane v Československu. 1918 – 1945 (Bibliografie s biografickými údaji o avtorech). – Díl I. – Svazek 1-3. – Praha, 1996. – 1472 s.

⁹ Тинченко Я. Микола Капустянський: Підсумок життя за 90 років // Україна, 1919-й...: М. Капустянський “Похід Українських армій на Київ – Одесу в 1919 році”; Маланюк Є. “Уривки зі спогадів”. Документи та матеріали. – К., 2004. – С. 47-48.

¹⁰ Див.: ЦДАВО України. – Ф. 1075. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 24.